

Grzegorz Maroń¹

Konstytucyjność aktów ceremonialnego deizmu w świetle orzecznictwa sądów USA

Słowa kluczowe: ceremonialny deizm, USA, orzecznictwo, rozdział kościoła od państwa

Keywords: ceremonial deism, USA, case law, separation of church and state

Streszczenie

W artykule przybliżono i poddano ocenie wypracowaną w amerykańskiej jurysprudencji i judykaturze koncepcję ceremonialnego deizmu. Tytułowe pojęcie obejmuje jedną z kategorii aktów odwoływania się władz publicznych do Boga i religii, np. narodowe motto „W Bogu pokładamy ufność” czy słowa „jeden Naród, a nad nim Bóg” w rocie ślubowania wierności fladze państwowej. Sądy w USA uznają akty ceremonialnego deizmu jako zgodne z konstytucyjną zasadą rozdziału kościoła od państwa ze względu na to, iż postrzega się je jako pozbawione religijnego znaczenia (teza sekularyzacji), nieposiadające wyznaniowej natury, realizujące świeckie cele, wsparte tradycją i historią państwa i narodu, powszechne oraz społecznie niekontrowersyjne. W ocenie autora niniejsze rozumienie ceremonialnego deizmu wymaga korekty. Postuluje on odrzucić tezę sekularyzacji i wymóg niewyznaniowej natury aktu. Przekonuje, iż akty władzy odwołujące się do Boga są zgodne z *Establishment Clause*, gdy jednocześnie realizują doniosłe świeckie cele, nie mają charakteru dewocyjnego oraz stanowią świadectwo historii i tradycji danego państwa. Kryteria powszechności i niekontrowersyjności powinny natomiast, ze względu na ich wysoce ocenny i subiektywny charakter, pełnić jedynie pomocniczą rolę w weryfikacji legalności aktu *prima facie* religijnej ekspresji władzy publicznej. Kon-

¹ Autor jest adiunktem w Katedrze Historii Prawa i Doktryn Polityczno-Prawnych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Rzeszowskiego. E-mail: grzegorzmaron@op.pl.

cepcja ceremonialnego deizmu właściwie rozumiana może stanowić – także poza Stanami Zjednoczonymi – wartościowe narzędzie do oceny konstytucyjności działań państwa.

Summary

Constitutionality of acts of ceremonial deism in the U.S. case law

The paper deals with the notion of ceremonial deism, as it is understood in U.S. case law and jurisprudence. This term describes on kind of the government's acts of symbolic references to God or religion, for example words „under God” in Pledge of Allegiance or the national motto – „In God We Trust”. American courts hold that particular forms of ceremonial deism are in accordance with the Establishment Clause due to their lack of a religious meaning (secularization thesis), nonsectarian nature, secular aims, historicity, ubiquity and non-controversiality. In the Author's view, the above mentioned understanding of ceremonial deism is not fully proper. He calls on the rejection of secularization thesis and premise of non-sectarian nature. According to him, the public authorities' acts of religious references are compliant with the Constitution when they perform significant secular aims, they do not have a devotional character and they constitute a testimony to the history and tradition of a particular country and its citizens. The criteria of ubiquity and non-controversiality may, due to its highly evaluative and subjective character, serve only a supportive role within the verification of the legality of a *prima facie* religious expression acts of the state. Theory of ceremonial deism, being understood properly, may constitute a valuable tool to evaluate the constitutionality of the public authority's actions, *also outside the United States*.

★

Przedmiotem artykułu jest wypracowana na gruncie amerykańskiej judykatury i jursprudencji koncepcja ceremonialnego deizmu. W pierwszej kolejności przedstawiono genezę tytułowego terminu oraz podano przykłady jego desygnatów. Następnie omówiono orzecznictwo sądów USA w odniesieniu do poszczególnych aktów ceremonialnego deizmu. Przeprowadzone studium *case law* obejmuje głównie wyroki sądów federalnych dotyczące konstytucyjności niniejszych aktów. W ostatnim punkcie opracowania krytycznie ustosunkowano się do analizowanej kategorii prawnej. Wyrażono przekonanie, że ceremonialny deizm może stanowić wartościowe na-

rzędzie do sądowej oceny konstytucyjności działań władz publicznych odwołujących się do Boga czy religii, pod warunkiem zmiany rozumienia tego pojęcia. Poczynione rozważania są osadzone w amerykańskim porządku prawnym. Jakkolwiek część z podanych przykładów aktów ceremonialnego deizmu nie posiada odpowiedników w innych niż USA państwach, to jednak sama koncepcja ceremonialnego deizmu jest uniwersalnego charakteru i można ją aplikować także w liberalnych państwach demokratycznych poza Stanami Zjednoczonymi. W opracowaniu sygnalizacyjnie przywołano orzeczenia polskich sądów, w których doszukać się można rozumowania właściwego dla tytułowej koncepcji, chociaż sama jej nazwa w orzeczeniach tych nie pojawia się.

I.

Termin „ceremonialny deizm” wprowadził do dyskursu prawniczego prof. Eugene Rostow, posługując się nim w maju 1962 r. podczas wykładu akademickiego na Brown University. Został on natomiast upowszechniony w amerykańskiej jureksprudencji przez Arthura Sutherlanda, który nawiązał do ceremonialnego deizmu w 1964 r. w recenzji jednej z prawniczych monografii. Rostow ceremonialnym deizmem obejmował te *prima facie* religijne działania władz publicznych, które swoją konstytucyjność zawdzięczały „konwencjonalności i niekontrowersyjności”².

Doktryna prawnicza i orzecznictwo nie wypracowały jednolitego rozumienia tytułowego pojęcia. Stephen Epstein definiuje ceremonialny deizm jako wszystkie praktyki obejmujące: „1) rzeczywistą, symboliczną czy rytualistyczną, 2) modlitwę, inwokację, błogosławieństwo, suplikację, pełne szacunku odwołanie się do czy odniesienie się do, względnie przyjęcie ogólnie określonego bądź konkretnego bóstwa, 3) zainicjowaną, realizowaną, sponsorowaną czy propagowaną przez funkcjonariuszy publicznych, 4) podczas sprawowania funkcji władczych bądź w trakcie ceremonii, w formie patriotycznych wypowiedzi czy w związku z obcho-

² A. Sutherland, *Book Reviews. Religion and American Constitutions*, by Wilber G. Katz, „Indiana Law Journal” 1964, vol. 40, nr 1, s. 86. Zob. szerzej D. Douglas, *Ceremonial Deism*, [w:] *Encyclopedia Of American Civil Liberties*, red. P. Finkelman, New York 2006, s. 258–259.

dami święta, 5) które same w sobie nie indoktrynują czy nawracają swoją publiczność, 6) które zasadniczo nie służą akomodacji wolności religijnej konkretnej grupy obywateli, 7) które są głęboko zakorzenione w historii narodu i tradycji”³.

Na grunt orzecznictwa pojęcie ceremonialnego deizmu wprowadziło i rozwinęło troje sędziów Sądu Najwyższego: William Brennan, Harry Blackmun i zwłaszcza Sandra Day O’Connor. W oparciu o ich sędziowskie wypowiedzi, w szczególności ich zdania odrębne (*dissent*) czy polemiczne (*concurrency*) do trzech wyroków Sądu Najwyższego⁴, można poczynić następującą charakterystykę ceremonialnego deizmu. Mianem tym określa się akty literalnego odwoływania się przez władzę publiczną do Boga czy religii, które łącznie spełniają następujące podstawowe przesłanki: utrata religijnego znaczenia lub jego marginalny charakter (teza sekularyzacji), realizacja świeckich celów, historyczność, powszechność, wyrażenie w ogólnym a nie wyznaniowym języku religijnym (np. odwołanie do „Boga”, ale już nie „Jezusa Chrystusa”), symboliczna a nie dewocyjna czy prozelicka funkcja, niekontrowersyjność w rozumieniu braku licznych przypadków kwestionowania ich na drodze sądowej⁵.

Weryfikacja wymienionych kryteriów odbywa się z uwzględnieniem standardu racjonalnego obserwatora, tj. osoby świadomej genezy i kontekstu społeczno-historycznego danej praktyki⁶. Uznanie kontestowanego działania władzy publicznej za akt ceremonialnego deizmu prowadzi sąd do wniosku, że działanie to czy legitymujące go przepisy prawne nie naruszają konstytu-

³ S. Epstein, *Rethinking the Constitutionality of Ceremonial Deism*, „Columbia Law Review” 1996, vol. 96, s. 2095.

⁴ *Lynch v. Donnelly*, 465 U.S. 668 (1984); *County of Allegheny v. ACLU*, 492 U.S. 573 (1989); *Elk Grove Unified School District v. Newdow*, 542 U.S. 1 (2004).

⁵ W doktrynie prawniczej USA podejmowane są także próby modyfikacji podanych kryteriów ceremonialnego deizmu. Zob. M. Meyerson, *The Original Meaning of „God”: Using the Language of the Framing Generation to Create a Coherent Establishment Clause Jurisprudence*, „Marquette Law Review” 2015, vol. 98, s. 1035; W. Trunk, *The Scourge of Contextualism: Ceremonial Deism and the Establishment Clause*, „Boston College Law Review” 2008, vol. 49, nr 2, s. 597–598.

⁶ Część doktryny prawniczej krytykuje standard racjonalnej osoby. M. Strasser, *Establishing the Pledge: On Coercion, Endorsement, and the Marsh Wild Card*, „Indiana Law Review” 2007, vol. 40, nr 3, s. 565; C. Corbin, *Ceremonial Deism and the Reasonable Religious Outsider*, „UCLA Law Review” 2010, vol. 57, s. 1545–1599.

tucyjnej zasady rozdziału kościoła od państwa wyrażonej w pierwszej poprawce do federalnej ustawy zasadniczej (*Establishment Clause*)⁷.

Najczęściej za przykłady ceremonialnego deizmu uchodzą: a) odwołanie do Boga w motcie narodowym („W Bogu pokładamy ufność”) i kilku mottach stanowych, b) słowa „jeden Naród a nad nim Bóg” w rocie ślubowania wierności fladze państwowej, c) sformułowania „W roku naszego Pana” („Roku Pańskiego”, *Anno Domini*, A.D.) na dokumentach urzędowych, d) wyznaczanie świąt państwowych i stanowych na dzień święta religijnego, e) religijne zawołania funkcjonariuszy publicznych podczas oficjalnych wypowiedzi, np. „Boże błogosław Ameryce”, f) słowa „Tak mi dopomóż Bóg” na zakończenie przysięgi składanej przy obejmowaniu urzędu publicznego⁸, g) rozpoczynanie posiedzeń sądów federalnych i niektórych sądów stanowych zawołaniem „Boże zachowaj Stany Zjednoczone i ten czcigodny Sąd”, h) odmawianie modlitwy podczas inauguracji Prezydenta USA oraz na otwarciu posiedzenia parlamentu czy rady miasta (hrabstwa).

II.

Konstytucyjność powyżej wskazanych aktów odwoływania się do Boga i religii była z różną częstotliwością kwestionowana na drodze sądowej. Zwykle stwierdzano ich zgodność z ustawą zasadniczą, nie doszukując się w nich sprzeczności z zasadą rozdziału kościoła od państwa. Sądy sięgają do koncepcji ceremonialnego deizmu niezależnie od tego czy interpretując *Establishment Clause* równocześnie posługują się konkretnym testem znanym orzecznictwu konstytucyjnemu (tzw. *Lemon test*, test przymusu, test poparcia, *Marsh test* lub wariacje wymienionych).

a) Motto narodowe i motta stanowe

Słowa „W Bogu pokładamy ufność” (*In God We Trust*), stały się narodowym mottem mocą ustawy Kongresu z 30 lipca 1956 r. Po raz pierwszy

⁷ Dosłownie Konstytucja USA mówi o „nieustanawianiu religii”. *Establishment Clause* można postrzegać jako do pewnego stopnia odpowiednik art. 25 Konstytucji RP.

⁸ Słowami „tak mi dopomóż Bóg” może zakończyć przysięgę także świadek czy strona postępowania sądowego, niemniej jednak w tym przypadku nie jest to akt władzy publicznej. Niekiedy za ceremonialny deizm postrzega się też wykorzystywanie Biblii podczas zaprzysiężenia.

pojawiły się one jako antecedenca narodowego motta w pochodzącym z 1814 r. późniejszym hymnie państwowym „*The Star Spangled Banner*” (czwarty werset brzmi: „A naszym mottem będzie: W Bogu pokładamy ufność”). W 1864 r. motto znalazło się na miedzianej dwu-centówce. Rok później Kongres zalegalizował używanie motta na monetach. Kolejną ustawą z 1908 r. Kongres nakazał umieszczać motto na tych monetach, na których ono uprzednio widniało. Przed 1938 r. motto znalazło się na wszystkich monetach. Ostatecznie w 1955 r. Kongres postanowił o umieszczeniu motta na banknotach⁹.

Odwołania do Boga zawierają oficjalne motta także kilku stanów, tj. Arizony – „Bóg wzbogaca” (*Ditat Deus*), Florydy – „W Bogu pokładamy ufność” (*In God We Trust*), Kentucky – „Bądźmy wdzięczni Bogu” (*Deo gratiam habeamus*), Kolorado – „Nic bez opatrności Bożej” (*Nil sine numine*), Ohio – „Z Bogiem wszystko jest możliwe” (*With God, all things are possible*), Południowej Dakoty – „Z woli Boga rządy ludu” (*Under God the people rule*). Dewizą Samoa Amerykańskiego jest zawołanie „Samoa, niech Bóg będzie pierwszy” (*Samoa, Muamua Le Atua*). Słowa motta Arizony, Kolorado i Florydy znajdują się również w pieczęciach tych stanów, a pieczęć Puerto Rico przedstawia wizerunek Baranka Bożego. Motto Południowej Dakoty i Connecticut (*Qui Transtulit Sustinet* – „Ten, który przeniósł, wciąż podtrzymuje”¹⁰) widnieje na stanowej fladze. Dewiza „W Bogu pokładamy ufność” pojawia się też na fladze stanu Georgia¹¹.

Prawo wielu stanów wymaga eksponowania narodowego i ewentualnie też stanowego motta w szkołach publicznych. Izba Reprezentantów w rezolucji z 2000 r. wezwała do wizualizacji motta w publicznych budynkach¹².

Sądy co najmniej kilkunastokrotnie stwierdzały konstytucyjność umieszczenia motta na monetach i banknotach czy jego prezentowania w publicznych

⁹ Zob. 31 U.S.C. § 5114(b) i § 5112(d)(1) oraz 36 U.S.C. § 186.

¹⁰ Nawiązanie do Psalmu 80: „Wyrwałeś winorośl z Egiptu, wyгнаłeś pogan, a ją zasadzilesz” (Ps 80:9).

¹¹ Religijne motta są udziałem kilku publicznych uniwersytetów: Columbia University (*In lumine Tuo videbimus lumen* – „W Twoim świetle ujrzemy światło”, Psalm 36), George Washington University (*Deus Nobis Fiducia* – „W Bogu nasza ufność”). Harvard University z pierwotnego motta z 1692 r. (*Veritas Christo et Ecclesiae*) używa obecnie tylko słowa „*Veritas*” (Prawda).

¹² H.R. Res. 548, 106th Cong. (2000).

szkołach bądź urzędach¹³. W kilku sprawach u podstaw takiego rozstrzygnięcia stało przekonanie o świeckiej naturze motta. Motto jest „patriotycznego i ceremonialnego” charakteru „bez teologicznego czy rytualistycznego oddziaływania”¹⁴. W przypadku motta Ohio sąd podkreślił, że nie jest ono partykularnej religijnej natury, skoro „nie ma nic niepowtarzalnie chrześcijańskiego w myśli, iż wszystkie rzeczy są możliwe z Bogiem”¹⁵, lecz jedynie „ogólnym wyrażeniem religijnego/filozoficznego sentymentu szeroko podzielanego przez obywateli Ohio”¹⁶.

Niekiedy pozwy przeciwko motto o religijnej treści były odrzucane z przyczyn proceduralnych, tj. zwykle braku legitymacji procesowej powoda¹⁷. W kilku przypadkach sądy *expressis verbis* zaliczyły motto do kategorii ceremonialnego deizmu czy obywatelskiej pobożności (*civic piety*)¹⁸.

b) Słowa „jeden Naród, a nad nim Bóg” w rocie ślubowania wierności fladze państwowej

Autorem pierwotnej wersji ślubowania wierności fladze republiki USA (*Pledge of Allegiance*) z 1887 r. był George Belch. W 1892 r. tekst ślubowania zmodyfikował Francis Bellami. Oficjalnie Kongres ustanowił ślubowanie jako patriotyczny hołd w 1942 r. W 1954 r. do rotę ślubowania dodano słowa „*under God*”, nadając mu następujące brzmienie „Ślubuję wierność fladze Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz Republice, którą symbolizuje. Jeden naród, a nad nim Bóg, naród niepodzielny, ofiarujący wolność i sprawiedliwość dla wszystkich”. Modyfikacja tekstu ślubowania przypadła na okres zimnej wojny. Wprowadzenie do niego słów „a nad nim Bóg” służyło podniesieniu mo-

¹³ *Myers v. Loudon County Sch. Bd.*, 251 F. Supp. 2d 1262, 1273–75 (E.D. Va. 2003); *Newdow v. Lefevre*, 598 F.3d 638 (9th Cir. 2010); *Lambeth v. Bd. of Comm’rs*, 407 F.3d 266 (4th Cir. 2005); *Kidd v. Obama*, 387 F. App’x. 2 (D.C. Cir. 2010); *Newdow v. Peterson*, 753 F.3d 105 (2d Cir. 2014); *O’Hair v. Murray*, 588 F.2d 1144 (5th Cir. 1979); *Newdow v. U.S.* (S.D.N.Y. Sept. 9, 2013).

¹⁴ *Aronow v. U.S.*, 432 F.2d 242, 243–44 (9th Cir. 1970). Zob. *O’Hair v. Blumenthal*, 462 F. Supp. 19, 19–20 (W.D. Tex. 1978); *Lambeth*, 407 F.3d 270–72; *Newdow v. Cong. of the U.S.*, 435 F. Supp. 2d 1066, 1077 (E.D. Cal. 2006).

¹⁵ *ACLU v. Capitol Square Review Advisory Board*, 243 F.3d 289, 303 (6th Cir. 2001).

¹⁶ *Ibidem*, 299.

¹⁷ *Schmidt v. Cline*, 127 F. Supp. 2d 1169, 1172–79 (D. Kan. 2000); *FFRF v. Ayers*, 748 F. Supp.2d 982 (W.D. Wis. 2010).

¹⁸ *Capitol Square*, 243 F.3d 299–300; *Gaylor v. U.S.*, 74 F.3d 214, 216 (10th Cir. 1996).

rale, wzmocnieniu postaw patriotycznych, odróżnieniu bogobożnych Amerykanów od bezbożnych obywateli ZSRR i ateistycznego, materialistycznego, wojującego komunizmu.

W czterdziestu kilku stanach uchwalono przepisy zachęcające do, czy wręcz wymagające, codziennego ślubowania w publicznych szkołach, przy czym uczniowie posiadają prawo powstrzymania się ze względu na sprzeciw sumienia od udziału w ślubowaniu¹⁹.

Sformułowanie „*under God*” zaczęto bezskutecznie kwestionować na drodze sądowej w latach 60. XX w.²⁰ Proces ten uległ intensyfikacji w XXI w.²¹ Jedynym federalnym sądem apelacyjnym, który uznał niekonstytucyjność słów „*under God*” wypowiedzianych przez uczniów pod przewodnictwem nauczyciela w szkołach publicznych w ramach ślubowania jest Sąd Apelacyjny dla 9 Okręgu. W wyroku z 2002 r. orzekł, iż obowiązek odczytania ślubowania przez nauczycieli wobec uczniów, pomimo dobrowolności udziału uczniów w tym akcie, narusza zasadę rozdziału kościoła od państwa²². Orzeczenie to z przyczyn formalnych uchylił Sąd Najwyższy, uznając, iż powód który kwestionował konstytucyjność „*under God*” nie posiadał legitymacji procesowej²³. Troje sędziów Sądu Najwyższego w zdaniach polemicznych do wyroku wyraziło jednak dodatkowo przekonanie, iż przedmiotowe słowa są konstytucyjne. Sędzia William Rehnquist podkreślił, iż „jedynie opisowa” fraza „*under God*” „nie jest modlitwą, ani poparciem jakiegokolwiek religii, ale po prostu uznaniem faktu... że nasz Naród powstał na fundamentalnej

¹⁹ *West Virginia State Board of Education v. Barnette*, 319 U.S. 624 (1943).

²⁰ *Lewis v. Allen*, 11 A.D.2d 447 (N.Y.App.Div. 1960); *Smith v. Denny*, 280 F.Supp. 651 (E.D.Cal. 1968).

²¹ *Freedom Found. v. Cong.* (D.N.H. Aug. 7, 2008); *Croft v. Perry*, 624 F.3d 157 (5th Cir. 2010); *FFRF v. Hanover Sch. Dist.*, 626 F.3d 1,10 (1st Cir. 2010); *Doe v. Acton-Boxborough Regional Sch. Dist.* (Mass. 2014).

²² *Newdow v. U.S. Congress*, 292 F.3d 597 (9th Cir. 2002); *Newdow v. U.S. Congress*, 328 F.3d 466 (9th Cir. 2003). Zob. też *Newdow v. U.S. Congress*, 383 F.Supp.2d 1229 n. 1 (E.D.Cal. 2005). Kwestionowanie konstytucyjności „*under God*” spotykało się ze sprzeciwem Kongresu. Zob. 109th Congress 1st Session H. Res. 453 (20.09.2005). 19 lipca 2006 r. Izba Reprezentantów przegłosowała nawet uchwałę zakazującą sądom federalnym rozstrzygania w przedmiocie interpretacji i konstytucyjności *Pledge of Allegiance*.

²³ *Elk Grove*, 542 U.S. 1. Według sądu ojciec szkolnego dziecka nie sprawujący nad nim opieki nie był legitymowany wnieść pozew kwestionujący słowa „*under God*” w ślubowaniu wypowiedzianym przez uczniów.

wierze w Boga”. Ślubowanie stanowi „akt patriotyczny a nie religijny; biorący udział obiecują wierność naszej fladze i naszemu Narodowi, a nie konkretnemu Bogu, wierze czy kościołowi”²⁴. Podobnie sędzia Sandra Day O’Connor wyraziła przekonanie, iż fraza „*under God*” ma charakter deskryptywny, identyfikując USA jako Naród podległy boskiej władzy. „To nie może być postrzegane jako poważna inwokacja Boga czy jako wyrażenie indywidualnej podległości boskiej władzy”²⁵.

Sądy stwierdzając konstytucyjność słów „*under God*” niejednokrotnie podobnie do sędziego Rehnquista podkreślały, że ich wypowiedzenie nie jest religijną praktyką na podobieństwo modlitwy czy suplikacji, lecz obywatelską patriotyczną afirmacją, ceremonialnym aktem patriotyzmu pełniącym świeckie cele²⁶. Sformułowanie „jeden Naród a nad nim Bóg” stanowi „opis Republiki, a nie wyrażenie konkretnych teologicznych przekonań mówiącego”²⁷. Słuchanie innych osób recytujących *Pledge of Allegiance* nie zmusza ich do akceptacji religijnych wierzeń ani nie sytuuje władzy po jednej ze stron sporów o religijne dogmaty. Fraza „*under God*” nie komunikuje religijnego credo, skoro „wyrazy pozyskują swoje znaczenie z kontekstów zarówno społecznego, jak i tekstualnego”²⁸. Sąd Okręgowy dla dystryktu New Hampshire zauważa, że słowa „*under God*” co prawda „wywodzą się ze słownictwa religii albo co najmniej oddają teistyczną orientację”, ale „po pół wieku od dodania tych słów na skutek ich ciągłego powtarzania utraciły jakąkolwiek istotną religijną treść, ...jeśli istotna religijna treść (w przeciwieństwie do politycznej) była kiedykolwiek w ogóle w nich zawarta. Dzisiaj słowa te pozostają religijnymi słowami, ale należą do kategorii historycznych artefaktów – oddających łagodny czy ceremonialny obywatelski deizm, który nie stanowi żadnego zagrożenia dla podstawowych wartości chronionych przez *Establishment*

²⁴ *Elk Grove*, 542 U.S. 31 i 33 (Rehnquist J.).

²⁵ *Elk Grove*, 542 U.S. 40 (O’Connor J.).

²⁶ *Newdow v. Rio Linda Union Sch. Dist.*, 597 F.3d 1007, 1013–1014 (9th Cir. 2010); *Myers v. Loudoun County Public Schools*, 418 F.3d 395 (4th Cir. 2005). Por. Z. Ryan Pahnke, *Note, Originalism, Ceremonial Deism and the Pledge of Allegiance*, „*Nevada Law Journal*” 2005, vol. 5, s. 743.

²⁷ *Rio Linda*, 597 F.3d 1021.

²⁸ *Sherman v. Community Consolidated Sch. Dist.*, 980 F.2d 437, 445 (7th Cir. 1992) Krytycznie o wyroku: T. Hall, *Sacred Solemnity: Civil Prayer, Civil Communion, and the Establishment Clause*, „*Iowa Law Review*” 1993, vol. 79, s. 63.

Clause”. Konstytucja „nie nakłada na władzę obowiązku powstrzymywania się od wszystkich obywatelskich, kulturowych i historycznych odniesień do Boga”. Kongres w 1954 r. „miał cele zdecydowanie bardziej polityczne niż religijne, pozyskiwanie elektoratu niż przychylności Wszechmogącego. Boga, jeśli istnieje, prawdopodobnie nie tak łatwo oszukać”²⁹.

c) Słowa „W roku naszego Pana”/„Roku Pańskiego” na dokumentach urzędowych

Co najmniej trzykrotnie amerykańskie sądy uznawały konstytucyjność umieszczenia na dokumentach czy formularzach urzędowych sformułowania „W roku naszego Pana” (*in the year of our Lord*) czy „Roku Pańskiego” (*Anno Domini*, A.D.). Zwrotom tym przypisywano świecki cel, wiążąc go z kwestiami chronologii³⁰. Jeden z sądów wprost zakwalifikował przedmiotowe sformułowanie jako wyraz „ceremonialnego deizmu”³¹, inny jako przykład „dopuszczalnych, świeckich odniesień do Wszechmogącego, które przewijają się przez nasze prawa, nasze publiczne rytuały i nasze ceremonie”³². Wskazywano też, iż niniejszy zwrot występuje w federalnej ustawie zasadniczej.

d) Święto państwowe lub stanowe w dniu święta religijnego

Kilkunastokrotnie przedmiotem oceny sądów federalnych i stanowych była kwestia konstytucyjności przepisów ustanawiających święto państwowe czy stanowe w dniu święta religijnego lub określających dzień święta religijnego dniem wolnym od nauki szkolnej czy dniem wolnym od pracy w administracji publicznej z zachowaniem przez pracowników prawa do wynagrodzenia. Rozumowanie właściwe dla ceremonialnego deizmu przyjął Sąd Apelacyjny dla 9 Okręgu, uznając zgodność z ustawą zasadniczą przepisów wyznaczających święto stanowe na Hawajach na dzień Wielkiego Piątku³³. W ocenie sądu Wielki

²⁹ *FFRF v. Hanover Sch. Dist*, 665 F. Supp.2d 58 (D.N.H. 2009).

³⁰ *ben Miriam v. Office of Personnel Management*, 647 F. Supp. 84 (M.D.N.C. 1986).

³¹ *Doe v. Louisiana Supreme Court*, 1992 WL 373566 (E.D. La. 1992).

³² *Com. v. Callahan*, 519 N.E.2d 245, 252 (Mass. 1988). *Por. Barnes v. Clinton*, 57 Fed. App'x 240 (6th Cir. 2003).

³³ Wielki Piątek jest świętem (public holiday) w kilkunastu stanach (Connecticut, Delaware, Hawaje, Indiana, Kentucky – połowa dnia, Luizjana, New Jersey, Północna Karolina, Północna Dakota, Tennessee, Teksas – opcjonalnie) oraz w kilku amerykańskich terytoriach (Guam, Wyspy Dziewicze, Puerto Rico).

Piątek uległ sekularyzacji, będąc pierwszym dniem trzydniowego wiosennego weekendu służącego odpoczynkowi i poczynieniu zakupów w sklepach³⁴. Kilka innych sądów stwierdziło konstytucyjność przepisów określających Wielki Piątek dniem wolnym od pracy w urzędach publicznych czy od nauki szkolnej ze względu na świeckie cele tych przepisów – takie jak uniknięcie wysokiej absencji w szkołach, zoptymalizowanie funkcjonowania urzędów w obliczu niskiej frekwencji petentów, zapewnienie pracownikom wolnego podczas długiego weekendu – jednocześnie całkowicie nie kwestionując religijnego charakteru tego dnia. Świeckiego celu przepisów nie podważa fakt, iż zamknięcie szkół czy urzędów w Wielki Piątek było dogodnie dla osób określonego wyznania, tj. chrześcijan, ułatwiając im obchodzenia święta religijnego³⁵. Za zgodne z konstytucją uznano także przepisy federalne ustanawiające dzień Bożego Narodzenia świętem publicznym w USA³⁶. W przypadkach jednak, gdy sądy nie odnajdywały świeckich celów stojących u podstaw przepisów tego typu, stwierdzano niekonstytucyjność regulacji³⁷. Przykładowo Sąd Apelacyjny dla 7 Okręgu orzekł o niekonstytucyjności przepisów stanu Illinois ustanawiających Wielki Piątek świętem stanowym, uznając iż faworyzowały one chrześcijan jako obchodzących to święto i chrześcijaństwo jako religię. Ustawa obligowała wszystkie publiczne szkoły w stanie do odwołania zajęć w tym dniu, niezależnie od tego jak liczne czy jak niewielkie było grono uczniów i nauczycieli pragnących w tym dniu obchodzić Wielki Piątek. Sąd zauważył jednak, iż gdyby ustawie towarzyszył świecki cel, jak uwzględnienie wysokiego poziomu absencji w szkołach w tym dniu, to mogłaby uchodzić za konstytucyjną³⁸.

³⁴ *Cammack v. Waihee*, 932 F.2d 765, 772 (9th Cir. 1991).

³⁵ *California Sch. Employees Ass'n v. Sequoia Union High Sch. Dist.*, 136 Cal. Rptr. 594, 595 (Ct. App. 1977); *Americans United for Separation of Church & State v. County of Kent*, 293 N.W.2d 723 (Mich. Ct. App. 1980); *Franks v. City of Niles*, 29 Fair Empl. Prac. Cas. (BNA) 1114 (N.D. Ohio 1982); *Bridenbaugh v. O'Bannon*, 185 F.3d. 796 (7th Cir. 1999); *Granzeier v. Middleton*, 173 F.3d 568 (6th Cir. 1999); *Koenick v. Felton*, 190 F.3d 259 (4th Cir. 1999). Ostatnie z orzeczeń potwierdziło konstytucyjność przepisów ustanawiających nie tylko Wielki Piątek, ale i Poniedziałek Wielkanocny dniami wolnymi od nauki szkolnej.

³⁶ *Ganulin v. U.S.*, 71 F. Supp.2d 824 (S.D. Ohio 1999).

³⁷ *Mandel v. Hodges*, 127 Cal. Rptr. 244 (Ct. App. 1976); *Griswold Inn, Inc. v. Connecticut*, 441 A.2d 16 (Conn. 1981); *FFRF v. Thompson*, 920 F. Supp. 969 (W.D. Wis. 1996). Zob. też *Samuels v. Oberly* (Del. Super., Feb. 7, 1984), w którym stwierdzono niekonstytucyjność przepisów zakazujących sprzedaży alkoholu w Wielki Piątek.

³⁸ *Metzl v. Leininger*, 57 F.3d 618 (7th Cir. 1995).

e) Zawołanie „Boże błogosław”

Przyjmuje się, że publiczne wypowiedzi funkcjonariusza publicznego zawierające odniesienia do Boga nie naruszają *Establishment Clause*, gdyż nie muszą stanowić aktu ekspresji władzy (akt urzędowy), a mowę prywatną urzędującą konstytucyjną wolność słowa i wolność religijną jednostki³⁹. Sąd Okręgowy dla dystryktu Arizony uznał, iż fraza „Boże błogosław” (*God bless*) jest w powszechnym użyciu w kulturze USA w wielu różnych kontekstach. Fraza ta ma historyczną i patriotyczną doniosłość. W reakcji na kichnięcie jest przejawem tradycji i wyznacznikiem grzeczności. Czasami słowa te służą do wyrażenia frustracji. Sąd zauważa, iż można ich użyć jako inwokacji boskiej pomocy czy błogosławieństwa dla konkretnej osoby, niemniej jednak słowa te odnoszą się do religii tylko w ogólnym sensie. Sformułowanie to nie przywołuje żadnej konkretnej wiary czy nie identyfikuje żadnej konkretnej religii. Umieszczenie wizualizacji tego sformułowania w budynku szkoły publicznej nie narusza zatem *Establishment Clause*⁴⁰.

f) Słowa „Tak mi dopomóż Bóg” w rocie przysięgi

Przysięga sądowa, przysięga składana przez osobą naturalizowaną, przysięga składana przy obejmowaniu urzędu publicznego czy przed przystąpieniem do wykonywania zawodu zaufania publicznego oraz przysięga wojskowa zawierają opcjonalnie słowa „Tak mi dopomóż Bóg”. Tradycyjnie słowami tymi przysięgę kończy też Prezydent USA, chociaż konstytucyjna rota ich nie zawiera. W sprawie *Newdow v. Roberts* Sąd Apelacyjny dla Dystryktu Kolumbii z przyczyn formalnych odrzucił pozew, w którym domagano się zakazania przewodniczącemu Sąd Najwyższego wypowiedzenia słów „*So help me God*” podczas odczytywania Prezydentowi USA roty jego przysięgi. Sędzia Brett Kavanaugh w zdaniu polemicznym do wyroku nawiązując do ceremonialnego deizmu stwierdził, iż słowa te są konstytucyjne z racji ich historyczności i nieprozelickiego charakteru⁴¹.

Kilkakrotnie podobne stanowisko wyrażano w dicta orzeczeń Sądu Najwyższego czy zdaniach odrębnych lub polemicznych sędziów tego sądu⁴². Sąd Naj-

³⁹ *Van Orden v. Perry*, 545 U.S. 677, 723 (2005) (Stevens J.); S. Epstein, op.cit., s. 2109.

⁴⁰ *Seidman v. Paradise Valley Uni. Sch. Dist.*, 327 F. Supp.2d 1098, 1112 (D. Ariz. 2004).

⁴¹ *Newdow v. Roberts*, 603 F.3d 1002, 1017–1018 (D.C. Cir. 2010) (Kavanaugh J.).

⁴² *Zorach v. Clauson*, 343 U.S. 306, 312–13 (1952); *Sch. Dist. of Abington Township v. Schempp*, 374 U.S. 203, 212–13 (1963); *McCreary County v. ACLU*, 545 U.S. 844, 886 (2005)

wyższy Missouri jakkolwiek uznał konstytucyjność słów „Tak mi dopomóż Bóg” w przysiędze i ślubowaniu, to jednak stwierdził, iż „ma opory przed nazwaniem frazy «*So help me God*» ceremonialnym deizmem”, gdyż zarówno liczni wierzący utożsamiający przysięgę z przywołaniem Boga, jak i niewierzący postrzegający *invocatio Dei* w przysiędze jako coś obraźliwego, rozumieją termin „Bóg” religijnie⁴³.

g) Zawołanie „Boże zachowaj Stany Zjednoczone i ten czcigodny Sąd” na rozpoczęcie posiedzenia sądu

Za konstytucyjnością słów „Boże zachowaj Stany Zjednoczone i ten czcigodny Sąd” (*God save the United States and this honorable Court*) opowiedziano się w dicta kilku orzeczeń Sądu Najwyższego i w kilku zdaniach polemicznych oraz odrębnych sędziów Sądu Najwyższego⁴⁴. Sędzia Brett Kavanaugh w zdaniu polemicznym do jednego z wyroków przekonując o konstytucyjności cytowanego zawołania stwierdził, iż jest to rodzaj modlitwy, choć nie prozelickiej⁴⁵. Z kolei federalny Sąd Okręgowy dla dystryktu Alabamy uznał, iż słowa te są „niczym więcej niż osobliwą częścią nostalgii, niewinną pozostałością minionej epoki, kiedy oficjalnie uznawano istnienie Boga”⁴⁶.

h) Modlitwa z udziałem przedstawicieli władz publicznych

Stosunkowo rzadko modlitwę kwalifikowano w orzecznictwie amerykańskim jako akt ceremonialnego deizmu. Do tej kategorii zaliczono wprost modlitwę odmawianą przez kapłana podczas uroczystości obejmowania urzędu przez Prezydenta USA⁴⁷ oraz pośrednio tzw. *legislative prayer* czyli modlitwę na rozpoczęcie posiedzenia kolegialnych organów prawodawczych (parlament federalny, parlament stanowy, rada miasta, rada hrabstwa)⁴⁸.

(Scalia J.); *Elk Grove*, 542 U.S. 26 i 36 n. (Rehnquist J.; O'Connor J.).

⁴³ *Oliver v. State Tax Commission of Missouri*, 37 S.W.3d 243, 249 (Mo. 2001).

⁴⁴ *Marsh*, 463 U.S. 786; *Zorach*, 343 U.S. 313; *McCreary County*, 545 U.S. 886 i 888 (Scalia J.); *Elk Grove*, 542 U.S. 29 i 37 (Rehnquist J.; O'Connor J.); *Van Orden*, 545 U.S. 716 (Stevens J.); *Allegheny*, 492 U.S. 672 (Kennedy J.); *Wallace v. Jaffree*, 472 U.S. 38, 84 (1985) (Burger J.); *Lynch*, 465 U.S. 693 i 714 (O'Connor, J.; Brennan J.).

⁴⁵ *Roberts*, 603 F.3d 1021 (Kavanaugh J.).

⁴⁶ *U.S. v Zumbado*, 650 F.Supp. 136 (N.D.Ala. 1986).

⁴⁷ *Bush*, 355 F. Supp.2d 286–87.

⁴⁸ *Snyder v. Murray City Corp.*, 159 F.3d 1227, 1242 (10th Cir. 1998) (Lucero J.). J. Patrick, *Religion and New Constitutions: Recent Trends of Harmony and Divergence*, „McGeorge Law Review” 2013, vol. 44, nr 4, s. 910–911.

Sąd Najwyższy w sprawach *Marsh v Chambers* oraz *Town of Greece v. Galloway* przyjął, iż aktem ceremonialnego deizmu może być nieprzymusowa i nieprozelicka modlitwa rozpoczynająca obrady parlamentu czy rady miasta, będąca „częścią tkanki naszego społeczeństwa”⁴⁹. Według sądu „Ceremonialne modlitwy służą idei, aby ludzie różnych wierzeń mogli zjednoczyć się we wspólnocie tolerancji i oddania. Nawet ci, którzy nie aprobują religijnej doktryny mogą znaleźć wspólną płaszczyznę w pragnieniu okazania szacunku dla tego, co boskie we wszystkich aspektach ich życia i istnienia. Nasza tradycja zakłada, że dorośli obywatele, stojąc przy swoich przekonaniach mogą tolerować, a być może i doceniać, ceremonialną modlitwę odmawianą przez osobę innej wiary”⁵⁰. Tego typu modlitwa nie poniża niewierzących czy przedstawicieli religijnych mniejszości, nie grozi ich potępieniem, nie wzywa ich do nawrócenia bądź konwersji. W ocenie sądu „przywoływanie Bożego przewodnictwa dla władzy publicznej tworzącej prawo jest po prostu tolerowanym uznaniem wierzeń szeroko podzielanych przez naród tego państwa”⁵¹.

Obiekcje budzi przyjęta przez Sąd Najwyższy natura „*legislative prayer*”. Sąd zakładając jej „ceremonialny” bądź „symboliczny” charakter i cel, tym samym poniekąd strywalizował czy zbagatelizował jej religijny wymiar. Za sprawą tego zabiegu być może łatwiej było mu uzasadnić konstytucyjność odmawiania modlitwy przez radnych, ale za cenę poddania w wątpliwość autentyczności religijnej ekspresji. Sugerowanie, że nominalnie modlitwa to *façon de parler*, jest krzywdząca dla ludzi wierzących, dla których modlitwa stanowi rzeczywistą rozmowę z Bogiem. Sąd Najwyższy nie jest jednak do końca konsekwentny – na szczęście – w aplikowaniu doktryny ceremonialnego deizmu do modlitwy radnych. Zauważa, iż symboliczność czy ceremonialność modlitwy nie znosi całkowicie jej religijnej natury. Celem modlitw była zatem także „akomodacja duchowych potrzeb radnych i powiązanie ich z tradycją sięgającą Ojców Założycieli. Dla członków rady miasta czy poszczególnych komisji, którzy często pełnią swoje funkcje w niepełnym wymiarze czasu i woltarystycznie, ceremonialna modlitwa może również odzwierciedlać wartości, jakie oni wyznają jako zwykli obywatele. Modlitwa jest dla nich okazją do pokazania kim i jacy są bez pozbawiania prawa sprzeciwu tych, którzy się

⁴⁹ *Marsh*, 463 U.S. 792. Zob. też *Newdow v. Eagen* (D.D.C. Mar 24, 2004).

⁵⁰ *Greece*, 134 S. Ct. 1823.

⁵¹ *Marsh*, 463 U.S. 792.

nie zgadzają⁵². Ceremonialna modlitwa „od powstania Narodu aż do dzisiaj” przejawia responsywność wobec wiary licznych Amerykanów w wyższą siłę.

Zwykle sądy podkreślają religijny wymiar modlitwy. Ich zdaniem „wszystkie modlitwy sprzyjają konkretnej wierze czy przekonaniu w ten albo w inny sposób. Akt modlitwy do siły wyższej zakłada istnienie siły wyższej”⁵³. Dlatego też modlitwa, np. w publicznej szkole⁵⁴, sędziego na sali rozpraw⁵⁵ czy zamieszczona na mapie drogowej wydanej przez władze publiczne⁵⁶, nie stanowi ceremonialnego deizmu, lecz akt religijny⁵⁷.

Z przyczyn formalnych, brak legitymacji procesowej czynnej, Sąd Apelacyjny dla 7 Okręgu odrzucił pozew w którym kwestionowano konstytucyjność przepisu 36 U.S.C. § 119 obligującego Prezydenta USA do wydania każdego roku proklamacji ogłaszającej pierwszy czwartek maja „Narodowym Dniem Modlitwy”, podczas którego „naród Stanów Zjednoczonych może zwrócić się do Boga w modlitwie i medytacji w kościołach, w grupach jak i indywidualnie”⁵⁸. Podobnie z powodu braku legitymacji procesowej odrzucono pozew przeciwko gubernatorowi Arizony w związku z wydaniem przez niego na podstawie stanowej konstytucji proklamacji Dnia Modlitwy⁵⁹.

Za akty ceremonialnego deizmu nie uchodzi eksponowanie w budynkach władz publicznych typowych symboli religijnych⁶⁰, co jednak nie ozna-

⁵² *Greece*, 134 S. Ct. 1826.

⁵³ *Snyder*, 159 F.3d 1234 n. 10.

⁵⁴ *Doe v. Tangipahoa Parish Sch. Bd.*, 473 F.3d 188 (5th Cir. 2006) *Engel v. Vitale*, 370 U.S. 421, 424–25 (1962); *Schempp*, 374 U.S. 210; *Wallace*, 472 U.S. 58; *Lee v. Weisman*, 505 U.S. 577, 586 (1992).

⁵⁵ *North Carolina Civil Liberties Union Legal Foundation v. Constangy*, 947 F.2d 1145, 1151 (4th Cir. 1991).

⁵⁶ *Hall v. Bradshaw*, 630 F.2d 1018, 1022–23 n. 2 (4th Cir. 1980).

⁵⁷ W odniesieniu jednak do „modlitwy parlamentarnej” Stephen Monsma przekonuje, że nie posiada ona „żadnego prawdziwego znaczenia czy znaczenia w rozumieniu konkretnych religijnych założeń”. *Positive Neutrality: Letting Freedom Ring*, Westport 1993, s. 215.

⁵⁸ *FFRF v. Obama*, 641 F.3d 803 (7th Cir. 2011). W dikta do *Allegheny*, 492 U.S. 603 n. 52 stwierdzono, że niekoniecznie ogłoszenie Narodowego Dnia Modlitwy jest konstytucyjne.

⁵⁹ *FFRF v. Brewer* (Ariz. Ct. App. Jun 11, 2013).

⁶⁰ Amerykańskie sądy przyjmują, że bożonarodzeniowa choinka, wieńce bożonarodzeniowe, pięcioramienna gwiazda betlejemska „nie są symbolami religijnymi” lecz „dekoracjami” i chociaż kiedyś towarzyszyła im religijna treść, to z czasem „zatraciły religijne konotacje dla większości ludzi”, będąc dzisiaj „zwiastunem świeckich obchodów Bożego Narodzenia”.

cza, iż praktyka taka jest każdorazowo niekonstytucyjna⁶¹. Sądy odmawiały postrzegania w tych kategoriach np. pomników prezentujących Dziesięć Przykazań czy plakatów z tekstem Dekalogu umieszczanych na publicznych nieruchomościach (np. budynek sądu, budynek parlamentu). W ocenie sądów Dekalog to „święty tekst, którego słowa zaczerpnięto z Biblii”⁶². Dziesięć Przykazań ma preskryptywny charakter, jest napomnieniem wierzących, a trzy pierwsze przykazania formułują czysto religijne obowiązki wobec wyznawców⁶³.

III.

Amerykańskie sądy prawidłowo uznały powyżej wskazane akty ceremonialnego deizmu za konstytucyjne. Ambivalentnie natomiast należy odnieść się do części przyjętego przez te sądy rozumowania i argumentacji na rzecz wydanych rozstrzygnięć. Koncepcja ceremonialnego deizmu wymaga istotnej modyfikacji. Należy odrzucić tezę sekularyzacji i wymóg niewyznaniowej natury inwokacji. Za główne wyznaczniki aktu ceremonialnego deizmu powinny natomiast uchodzić realizowanie przez niego doniosłego świeckiego celu, związek z historią i tradycją danego państwa i narodu oraz brak indoktrynacyjnego bądź prozelickiego charakteru. Po spełnieniu tych trzech wymogów należy partykularny akt władzy publicznej (przepis prawny, praktykę organu) uznać za zgodny z *Establishment Clause*, pomimo towarzyszącego mu religijnemu wymiarowi.

Błędne jest antycypowanie, że dana praktyka władzy może być tylko albo całkowicie świecka i przez to konstytucyjna, albo wyłącznie religijna i tym samym niekonstytucyjna, *tertium non datur*. Przyjmowanie tego typu kate-

Allegheny, 492 U.S. 616; *ACLU v. City of St. Charles*, 794 F.2d 265, 271–272 (7th Cir. 1986). W sprawie *King v. Village of Waunakee*, 185 Wis.2d 25 (Wis. 1994) Sąd Najwyższy Wisconsin uznał jednak konstytucyjność szopki w miejskim parku, powołując się na ceremonialny deizm w rozumieniu sędzi O'Connor.

⁶¹ R. Jones uważa, że symbole religijne nigdy nie są neutralne, skoro nie ma symboli wspólnych wszystkim religiom, „*In God We Trust*” and the *Establishment Clause*, „*Journal of Church and State*” 1989, vol. 31, nr 3, s. 405.

⁶² *Freethought Soc’y v. Chester County*, 334 F.3d 247, 264 (3d Cir. 2003).

⁶³ *ACLU of Ohio Foundation, Inc. v. Ashbrook*, 375 F.3d 484, 495 (6th Cir. 2004).

gorycznej binarnej dystynkcji jest nieuprawnione, gdyż kontrfaktyczne. Religijny wymiar partykularnej praktyki władzy nie musi stać w opozycji do koincydentnego istnienia pozareligijnego aspektu tej praktyki. Przypisanie aktowi inwokacji świeckich celów nie wymaga zakwestionowania jego religijnej wymowy. Sędzia William Brennan myli się, twierdząc, że odniesienia do Boga w narodowym motcie i *Pledge of Allegiance* „utraciły poprzez ich powtarzanie jakąkolwiek istotną treść religijną”⁶⁴. Jak trafnie zauważa sędzia Clarence Thomas „Powtarzanie nie pozbawia religijnych słów czy symboli ich tradycyjnego znaczenia” a „Wyrazy jak «Bóg» nie są wulgaryzmami, których wartość szokowa zanika wraz z każdym ich wypowiedzeniem”⁶⁵.

W amerykańskim *case law* właściwie rozpoznano świeckie i społecznie doniosłe cele realizowane przez akty *prima facie* jedynie religijnej ekspresji władzy publicznej, takie jak np.: upamiętnianie i uznanie roli religii w historii narodu i państwa, kształtowanie i uzewnętrznianie postaw patriotycznych, podnoszenie solenności publicznych uroczystości.

Uznanie konkretnego aktu inwokacji za ceremonialny deizm musi być każdorazowo czynione z uwzględnieniem kontekstu historyczno-dziejowego. Ta sama praktyka władzy może być konstytucyjna w jednym państwie, a niekonstytucyjna w innym.

Jeśli przyjąć, że władza jest legitymowana do potwierdzania i kultywowania roli religii w powstaniu i dziejach państwa oraz jego obywateli, to nie do utrzymania staje się niedoznający wyjątków wymóg niewyznaniowego charakteru aktu ceremonialnego deizmu, przejawiający się w akceptacji odwołania do Boga, ale już nie do np. Jezusa Chrystusa⁶⁶. Przejawem pewnego zakłamania historycznego byłoby suponowanie, że to nie tradycja judeo-chrześcijańska, a bezprzymiotnikowa religia, religia *tout court*, ukształtowała USA. Afirmacja religijnej tolerancji i równouprawnienia wszystkich kościołów nie oznacza konieczności skrywania prawdy historycznej, zgodnie z którą to chrześcijaństwo najsilniej zdeterminowało amerykańską tożsamość kultu-

⁶⁴ *Lynch*, 465 U.S. 716–717 (Brennan J.).

⁶⁵ *Van Orden*, 545 U.S. 696 (Thomas J.).

⁶⁶ Wyznaniowy charakter aktu ceremonialnego deizmu należy jednak oddzielić od „jawnie teologicznych wyrażen czynionych pod egidą państwa” rodzących ryzyko formułowania przez organy władzy „konkurencyjnych czy dodatkowych teologicznych wypowiedzi”, *Bradshaw*, 630 F.2d 1023.

rową. Nie bez powodu Sąd Najwyższy ponad wiek temu w jednym z orzeczeń określił Amerykanów jako „chrześcijański Naród”⁶⁷.

W sprawie *Town of Greece v. Galloway* zasadnie uznano konstytucyjność otwierania comiesięcznych sesji rady miasta modlitwą pod przewodnictwem lokalnych duchownych, pomimo jej chrześcijańskiej treści przejawiającej się w odwołaniu się do Jezusa, Ojca Niebieskiego czy Ducha Świętego. Według Sądu Najwyższego modlitwa nie musi być niewyznaniowa czy ekumeniczna, a więc treściowo religijnie neutralna, aby uchodziła za konstytucyjną, w sytuacji gdy władze lokalne gwarantowały na równych zasadach przedstawicielom każdej z grup wyznaniowych czy światopoglądowych możliwość poprowadzenia ułożonej przez siebie modlitwy na rozpoczęcie comiesięcznych sesji rady miasta.

Mając na uwadze kontekst historyczny za akty ceremonialnego deizmu można uznać także ekspozycję na nieruchomościach należących do władz publicznych symboli religijnych. Rację ma sędzia Daniel Manion, twierdząc że zasady *Establishment Clause* nie musi naruszać umieszczenie przed miejskim ratuszem pomnika przedstawiającego Dekalog. Za wnioskiem takim przemawiają świeckie cele towarzyszące ekspozycji tego monumentu, takie jak przypomnienie o tym, że Dziesięć Przykazań było podstawą systemu prawnego USA oraz pełniło rolę kamienia węgielnego amerykańskiego narodu. Bardziej problematyczne jest uzasadnienie prezentowania przez władze pomnika Dekalogu na podstawie tego, że symbolizuje on religijne odrodzenie Amerykanów w latach 50. XX w., kiedy to naród „zwrócił się do Boga” i kiedy „rozwoły, narkotyki, morderstwa, aborcje, przemoc młodzieży i inne bolączki współczesności były relatywnie rzadkie”⁶⁸.

Zasada *Establishment Clause* nie zakazuje władzy publicznej odwoływania się do Boga i religii w realizacji świeckich celów. Stoi ona jednak na przeszkodzie prowadzenia aktów ceremonialnego deizmu do aktów religijnej indoktrynacji. Poszanowanie zasady rozdziału kościoła od państwa oraz wolności religijnej obywateli wymaga, aby władza nie angażowała się w działalność quasi-ewangelizacyjną i nie starała się nawracać obywateli czy przekonywać ich do konwersji. Religijnie bezstronnemu państwu nie wolno swoimi działaniami faworyzować jednego światopoglądu religijnego przed innym, podobnie jak nie wolno traktować ateistów i deistów jak obywateli drugiej ka-

⁶⁷ *Church of the Holy Trinity v. U.S.*, 143 U.S. 457 (1892).

⁶⁸ *Books v. City Of Elkhart*, 235 F.3d 292,325 (7th Cir. 2000) (Manion J.).

tegorii⁶⁹. Troska o poszanowanie wrażliwości wyznawców mniejszościowych religii oraz osób niewierzących nie może jednak usprawiedliwiać całkowitego wyeliminowania religijnego języka ze sfery publicznej. Racjonalna osoba (tak wierząca, jak i niewierząca) powinna być świadoma tego, że *prima facie* religijna – na poziomie symboliki i lingwistycznym – ekspresja władzy nie musi być motywowana celami religijnymi, lecz może służyć celom niereligijnym skorelowanym z historyczno i społeczno-kulturowym wymiarem religii.

Rozumowanie właściwe dla klasycznie pojmowanego – tj. opartego na tezie sekularyzacji – jak i zmodyfikowanego i preferowanego przez Autora rozumienia ceremonialnego deizmu można odszukać także w rodzimej praktyce stosowania prawa. Za przykład ceremonialnego deizmu w pierwszym sensie może służyć potraktowanie przez Sąd Apelacyjny w Łodzi obecności symbolu krzyża w sali rady miasta w kategoriach „wystroju wnętrza pomieszczeń obrad organów kolegialnych”. Ten sam jednak sąd w tym samym orzeczeniu prawidłowo wyeksponował także pozareligijne przesłanie krzyża. „Symbol krzyża w doświadczeniach Narodu Polskiego, poza wymową religijną w istocie wszystkich wyznań chrześcijańskich, a nie tylko jednego, wpisał się do świadomości społecznej także jako symbol śmierci, bólu, cierpienia, poświęcenia, oddania czci wszystkim, którzy walczyli i polegali za wolność i niepodległość w okresie walki narodowowyzwoleńczej w czasie rozbiorów oraz w okresie wojny z najeźdźcą. Symbolem krzyża oznacza się od wieków mogiły przodków, miejsca narodowej pamięci. W zachowaniach zbiorowych pozareligijnych to ostatnie znaczenie symboliki krzyża jako wyraz czci i łączności z wyzwolicielami Ojczyzny ma nawet pierwszoplanowe znaczenie. Nie wykształcił się bowiem inny uniwersalny sposób oddawania tej czci. Osoby wierzące symbol krzyża przeżywają w sposób indywidualny z inspiracji także religijnych. Tak rozumiana i odczuwana symbolika krzyża, niezależnie od odwoływania się do Absolutu, wpisana jest w dzieje kraju od jego zarania. Stąd symbol krzyża obok godła Państwa stanowi wyraz realizacji przez społeczność własnych praw podmiotowych względem niezwykłych dziejów swego kraju i ludzi, którzy za ten kraj oddali swe życie”⁷⁰. Podobnie Sąd Apelacyjny w Warszawie podkreślił, iż „Krzyż łaciński jest

⁶⁹ Niektórzy sędziowie SN uważają, że konstytucja nie zakazuje faworyzowania religii przed niereligią, *Van Orden*, 545 U.S. 692 (Scalia J.).

⁷⁰ Wyrok SA w Łodzi z 28 października 1998 r. (I ACa 612/98). Ryszard Piotrowski za przejaw ceremonialnego deizmu czy ceremonialnej konfesyjności w Polsce traktuje krzyż

przede wszystkim symbolem religijnym, nie można jednak pomijać jego znaczenia jako symbolu kultury i tożsamości państwowej⁷¹. Także Sąd Okręgowy w Szczecinie trafnie zauważył, że „Oprócz stricte religijnego znaczenia, krzyż chrześcijański symbolizuje ponad tysiącletni dorobek cywilizacyjny nie tylko Polski, lecz całego świata zachodniego”, wyraża „wartości chrześcijańskie, będące jednocześnie częścią polskiej kultury materialnej i duchowej”⁷².

Z kolei WSA w Gorzowie Wielkopolskim nie kwestionując religijnego wymiaru świętego patronatu nad miastem zasadnie wskazał, że uchwała rady miasta Zielonej Góry w sprawie ustanowienia św. Urbana I Papieża patronem Miasta „wiąże się ze sferą promocji Miasta bezspornie utożsamianego w Polsce powszechnie z tradycjami winiarskimi”, skoro święty ten uchodzi za „patrona winiarza i winnej latorośli”⁷³.

Koncepcja ceremonialnego deizmu może wesprzeć sądy – nie tylko w USA, ale i w innych państwach – w ocenie konstytucyjności działań władz publicznych odwołujących się do Boga czy religii pod warunkiem rezygnacji z kontrfaktycznej tezy sekularyzacji i skupieniu się na świeckich celach oraz kontekście historyczno-kulturowym kontrolowanego aktu inwokacji.

Literatura

Corbin C., *Ceremonial Deism and the Reasonable Religious Outsider*, „UCLA Law Review” 2010, vol. 57, nr 6.

Douglas D., *Ceremonial Deism*, [w:] *Encyclopedia Of American Civil Liberties*, red. P. Finkelman, New York 2006.

Epstein S., *Rethinking the Constitutionality of Ceremonial Deism*, „Columbia Law Review” 1996, vol. 96, nr 8.

jako order lub odznaczenie państwowe, krzyż w herbach jednostek samorządu terytorialnego czy krzyż na banknotach. R. Piotrowski, *Opinia na temat wniosku dotyczącego „wydania zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP”*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 2011, nr 4, s. 59–61.

⁷¹ Wyrok SA w Warszawie z 9 grudnia 2013 r., I ACa 608/13.

⁷² Wyrok SO w Szczecinie z 26 marca 2010 r., I C 28/2010. Sąd nawiązując do przywołanego wyroku SA w Łodzi stwierdził: Krzyż „ma przede wszystkim znaczenie symbolu religijnego, gdyż eliminacja pierwiastka religijnego mogłaby oznaczać sprowadzenie krzyża do roli przedmiotu stanowiącego wyposażenie wnętrza”.

⁷³ Wyrok WSA w Gorzowie Wlkp. z 30 czerwca 2011 r., II SA/Go 83/11.

- Hall T., *Sacred Solemnity: Civil Prayer, Civil Communion, and the Establishment Clause*, „Iowa Law Review” 1993, vol. 79.
- Jones R., „*In God We Trust*” and the Establishment Clause, „Journal of Church and State” 1989, vol. 31, nr 3.
- Meyerson M., *The Original Meaning of „God”: Using the Language of the Framing Generation to Create a Coherent Establishment Clause Jurisprudence*, „Marquette Law Review” 2015, vol. 98, nr 3.
- Monsma S., *Positive Neutrality: Letting Freedom Ring*, Westport 1993.
- Patrick J., *Religion and New Constitutions: Recent Trends of Harmony and Divergence*, „McGeorge Law Review” 2013, vol. 44, nr 4.
- Piotrowski R., *Opinia na temat wniosku dotyczącego „wydania zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP”*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 2011, nr 4.
- Ryan Pahnke Z., *Note, Originalism, Ceremonial Deism and the Pledge of Allegiance*, „Nevada Law Journal” 2005, vol. 5, nr 3.
- Strasser M., *Establishing the Pledge: On Coercion, Endorsement, and the Marsh Wild Card*, „Indiana Law Review” 2007, vol. 40, nr 3.
- Sutherland A., *Book Reviews. Religion and American Constitutions, by Wilber G. Katz*, „Indiana Law Journal” 1964, vol. 40, nr 1.
- Trunk W., *The Scourge of Contextualism: Ceremonial Deism and the Establishment Clause*, „Boston College Law Review” 2008, vol. 49, nr 2.